NINCS RELATÍVUM ABSZOLÚTUM NÉLKÜL

150 ÉVE SZÜLETETT PAULER ÁKOS

PAPP RÓBERT

„A filozófiai kutatás jövő sikere attól függ, mennyiben képes a görög gondolkodás által kezdeményezett problematikát megérteni és továbbfejleszteni” – írta a százötven évvel ezelőtt, 1876. április 9-én született Pauler Ákos (1876–1933), hazánk egyik legnagyobb hatású bölcselője.[1] A közel negyvenéves alkotói tevékenységgel rendelkező Pauler munkássága a két háború között megkerülhetetlen fároszként mutatta a filozófiai gondolkodás irányvonalát. Mára azonban neve és munkássága éppannyira elfeledett a művelt közönség körében, mint amekkora hatást saját korának szellemi közegében kifejtett. Az alábbiakban a magyar irodalomban párját ritkító módon zárt filozófiai rendszert alkotó filozófus szövevényes és kacskaringós életútjának, szellemi fejlődésének főbb hídfői következnek.

Pauler Ákos (1876–1933) az 1920-as és ‘30-as évek fordulóján

AZ IFJÚ PAULER

Pauler Ákos a nagy múltú arisztokrata Pauler család sarjaként látott napvilágot. Édesapja, Pauler Gyula történetíró a honfoglalás kutatója, a Magyar Országos Levéltár igazgatója; míg apai nagyapja, korának jelentős jogtudósa, Pauler Tivadar kultusz- és igazságügyminiszter volt a kiegyezést követően. A tudós család környezetében felcseperedő Pauler Ákosban széles tudományos érdeklődés alakult ki, amihez édesapja tudományos, közélettől elvont élete és liberális szelleme nagy mértékben hozzájárult. Az ifjú Pauler hamar, tizenéves korában kezdi meg a filozófiával történő ismerkedést, ahogy az naplójából kiderül, „tizenötéves korában már Lotze pszichológiájába és metafizikájába, Kant *Tiszta ész kritikájá*ba és *Prolegomená*jába, Hume *Vizsgálódásai*ba és Bacon *Nóvum Organum*ába, Schopenhauer *Parerga kai Paralipomenájá*ba és *Die Welt als Wille und Vorstellung*jába, Spinoza *Etiká*jába és Aristoteles *Nikomakhosi ethiká*jába mélyed.”[2]

Ugyan Kornis Gyula tudósítása szerint Pauler kezdeti álláspontja „az Arisztotelész alapján álló skolasztika” volt, mégis inkább Somos Róbert megállapítása helytállóbb, miszerint ez állítása túlzás, bár tény, hogy a fiatal Pauler

1 Pauler Ákos: *Bevezetés a filozófiába*. Danubia, Bp. 1940. 24.
2 Kornis Gyula: *Kezdet és Vég = Pauler Ákos Emlékkönyv*. Kir. M. Egyetemi Nyomda, Bp. 1934. 5.

Lángész – Az 1952 óta a *Sport géniusz*ának nevezett és kézitusa-kesztyűvel ellátott gladiátor szobor (eredetileg Orlando Italo Griselli, 1939) a római EUR-negyedben álló Palazzo degli Uffici előtt *(archive.org)*

Pauler Ákos: Filozófia és nemzeti közművelődés

Filozofálni nem annyit tesz, mint a tapasztalati megismerés fölé merőben spekulatív fogalmakból összerótt kártyavárat emelni. Akkor bölcselkedünk helyesen, ha tapasztalati ismereteink logikai előzményeit végiggondoljuk, vagyis, ha megállapítjuk, hogy milyen egyetemes tételeket kell már elismernünk a létező világ természetére, cselekvésünk és gondolkodásunk kritikájára nézve, ha empirikus megállapításainkat igazaknak ismerjük el. Legyen szabad néhány példán bemutatnunk az így értett filozofálás menetét.

Bármit is állítunk vagy tagadunk, ítéletünket igaznak ismerjük el az ellenkező állításokkal, illetőleg tagadásokkal szemben. Ez azt teszi, hogy meg vagyunk győződve arról, hogy az igaz ítéletnek megvannak a maga változatlan és egyetemes ismérvei, amelyekhez mérve mondhatunk valamely ítéletet igaznak és tévesnek. Röviden tehát: minden igaznak tartott ítéletünk felteszi az összes logikai szabályok és princípiumok érvényét, s így a logika irányában bölcselkedni csak annyit tesz, mint végiggondolni bármely állításunk vagy tagadásunk formai előfeltevéseit. Továbbá, bármit is állítok a valóságról, már az „objektív tény" fogalmával operálok, azaz felteszem, hogy meg tudom különböztetni az objektív tényt attól, ami nem az, azaz az objektív létezőt attól, ami csak némely ember képzelődésében van meg. Tehát hallgatagon felteszem, hogy a létező dolgoknak általában vannak oly egyetemes kritériumai, melyek azokat megkülönböztetik a nemlétezőktől.

Nem nehéz belátni, hogy bár önkéntelenül, de bármely tapasztalati ténymegállapításunk ily módon egy egész metafizikai rendszer érvényét teszi fel, melyet a filozófus csak kifejt, de nem önkényesen konstruál meg. Ily értelemben a bölcselkedés nem egyéb, mint a gondolkodás öntudatosságának fejlesztése azáltal, hogy a gondolkodás és tapasztalás szükségképpi előfeltevéseit kinyomozzuk, megformulázzuk és rendszerbe szedjük. Íme, most már kezdjük megérteni, hogy midőn arra az eredményre jutottunk a műveltség fogalmának elemzése alapján, hogy a filozófiai műveltséget kell a nemzeti közművelődés tengelyévé tennünk, ezzel korántsem formuláztunk meg egy oly követelményt, mely merőben utópisztikus, s a közművelődés legelemibb feltételeivel is ellenkezik.

Az a filozofálás, mely nem jelent egyebet, mint a nép gondolkodásának fegyelmezését és nagyobb fokú öntudatosságra való nevelését, valóban legfőbb célja kell, hogy legyen mindennemű népoktatásnak. Sőt tovább kell mennünk, és a nemzetnevelés szempontjából van döntő fontossága az így értett bölcselkedés megfelelő fejlesztésének, mert amellett, hogy a nemzeti öntudatot mélyíti, nemcsak az elmélkedést, de a cselekvést is helyes irányban befolyásolja. Aki megértette az emberi szellem életének mélységes egységét, melynél fogva annak funkciói mindig együttesen fejlődnek, jól tudja, hogy a gondolkodás fejlesztése a cselekvésre is kedvező befolyást gyakorolhat. Az igazság ama szeretetteljes kutatása pedig, mely mindennemű bölcselkedést éltet, a legnemesebb emberi törekvések forrását nyitja meg. Goethe szerint minden jóságnak és erkölcsnek csak egy forrása van: az igazság odaadó, önzetlen szeretete. Akinek ezt sikerül a nép minél szélesebb rétegeiben felébresztenie, az ezzel az igazi lelki megtisztulás, a valódi tudás és a legmélyebb vallási hit útjára terelte annak lelkét.

Új Magyar Szemle, 1920/1. 40–41. (részlet)

ekkor még elutasítja a pozitivizmust és a materializmust.[3] Mindezt mi sem tükrözi jobban, mint a többek által idézett naplóbejegyzés, amelyben az általa később szerkesztett *Atheneaum* akkori kiadványát méltatja, azt egyenesen „a legpiszkosabb materializmus hirdetőjének" titulálva.[4] A fiatal Pauler fantáziáját Kant ragadja meg a legjobban, olyannyira, hogy bölcseletét első filozófiai munkájának tárgyává is teszi.[5] Mindazonáltal teret enged az arisztotelészi-skolasztikus tanoknak is, ezt az előbbivel ütköztetve, de később külön górcső alá véve, mint amikor *Elvezet-e a világ Isten fogalmára?* című művében Aquinói Szent Tamás istenérvei mentén olyan következtetésekre jut, hogy „az istenbizonyítékok a világ megértésére szükséges utak. Ismeretileg tehát méltán nevezhetjük az isteneszmét a világ fogalma posztulátumának. Mint ily posztulá-

3 Somos Róbert: *Pauler Ákos élete és filozófiája*. Paulus Hungarus–Kairosz, Bp. 1999. 18.
4 Országos Széchényi Könyvtár, *Pauler Ákos naplója*. I. köt. 44.
5 Pauler Ákos: Kant-tanulmányok. *Bölcseleti Folyóirat*, 1894.

tum, igenis magyarázhatja a világot, mert ebben már nincs ama nehézség, ami a világban van, s amiért épp kellett e posztulátumra jutnunk: nincs meg benne a végtelen ok-sor nonszensze, mert hisz a *primus* motornál vagyunk."[6]

Egyetemi évei ezzel szemben erős törést jelentettek, amennyiben Pauler gondolkodása egyre inkább a pozitivizmus irányába tolódott el. Életútját többféle szempontból korszakokra osztja a szakirodalom, ezek a felosztások olykor eltérőek, ugyanakkor az 1894-től durván a századfordulóig tartó időszak egy karakterisztikusan pozitivista bölcseletként értékelhető. Mindez megfelelt a kor uralkodó szellemének, amely nemcsak általánosan, hanem közvetlenül Pauler környezetében is tetten érhető volt. Egyetemi oktatói, a korábban említett *Athenaeum* szerkesztője, Pauer Imre, aztán a mára méltánytalanul elfeledett Medveczky Frigyes,[7] vagy a nagy elismertségnek örvendő Alexander Bernát, egytől egyig pozitivisták voltak. Pauler eredetileg is meglévő pozitivista-tudományos családi hátterét és természettudományos érdeklődését ez még inkább kidomborította. Mi sem igazolja ezt jobban, mint 1898-os doktori disszertációja, vagyis *A természetfilozófia fogalmáról és feladatairól*. Jelentős elemként a pszichológia szerepének előretörését említenék. A biológiai elv, a darwini létért folytatott harc, a pszichologizmus fémjelzik mondanivalóját s győzik le a korábbi metafizika védőbástyáit. Mindez később megerősítést nyer Pauler külföldi tanulmányútjain, ahol behatóbban is lehetősége nyílt megismerkedni korának természettudományos nóvumaival. Ez idő alatt kezdi el egy nagyobb lélegzetvételű munka kidolgozását, amely címében azonos a *Bevezetés a filozófiába* című későbbi nagy művével. A kézirat hazatérését követően alapját képezi szemináriumainak, amelyeket a budapesti, majd pozsonyi egyetemeken vezet.

az igazság sohasem lehet relatív

1907-ben jelenik meg talán első nagy, maradandó műve *Az etikai megismerés természete* címmel; ebben „mindenekelőtt a relativista pozíció feladása szembetűnő […] Pauler korábbi, pozitivizmusával magyarázható kizárólagos ismeretelméleti kiindulópontja helyébe az értékelmélet lép".[8] Az igazság nem valamilyen érzület, azaz szubjektív benyomás gyanánt jelenik meg, hanem tisztán objektív létezőként világlik előttünk, amelyet az ember képes akár a maga valójában is megismerni: „Minden esetben tehát csak az igazság megformulázásának módja lehet relatív, de nem maga az igazság. Sőt, a mi eszünk természetéhez mért ítélésünkben elérhetünk egy pontot, midőn az abszolút igazat sikerül kifejeznünk."[9] Ezen túlmenően az etika újra jogaiba lép, abban az értelemben, hogy azt nem a pszichológia vagy a biológia határozza meg vagy általuk tárható fel, hanem csakis saját maga által. A következőt írja:

> „Az etika nyilván egészen másképen férkőzik tárgyához, mint a természettudomány s e körülmény valószínűleg hatással lesz tudományunk kiinduló pontjára és követendő módszerére is […] Az erkölcsi ismerés tehát nem valamely ténynek, mint ilyennek merő konstatálásában áll, hanem abban, hogy valaminek az értékességét ismerjük fel. Az etika már ezért sem merülhet ki az erkölcsi élet tényleges jelenségeinek regisztrálásában, hanem *normatív szempontoknak is eleget kell tennie*."[10]

Jóllehet ezen a ponton még ezt erősen elhatárolja mindennemű vallásos hittől, s egy naturalista erkölcs megalapozásán munkálkodik.[11] Ez utóbbi azonban nem az antik hellén bölcselet szellemében történik, Arisztotelész vagy Aquinói Szent Tamás tanítását dogmatikusnak, spekulatív metafizikának tartja, és úgy véli, hogy a helyes megközelítés nem az övékén, hanem Kant nyomvonalán fedezendő fel, ahogy fogalmaz: „Az empirizmus jogosult ellentéte nem az érzék fölötti metafizika, hanem végelemezésben a kritikai idealizmus, mely a tiszta

6 Pauler Ákos: Elvezet-e a világ Isten fogalmára? *Bölcseleti Folyóirat*, 1894. 273–276.
7 Lásd bővebben: Hell Judit: *Medveczky Frigyes*. Akadémiai, Bp. 1995.
8 Somos: *I.m.* 40–41.
9 Pauler Ákos: *Az ethikai megismerés természete*. Franklin Társulat, Bp. 1907. 29.
10 *Uo.* 3–4. (Kiemelés tőlem – *a Szerk.*)
11 Turgonyi Zoltán: *Pauler Ákos etikája = Pauler Ákos filozófiája*. szerk. Frenyó Zoltán, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Filozófiai Intézet, Bp. 2014. 89–90.

és a gyakorlati ész természetének és szintézisének vizsgálatában látja a nem tapasztalati tudomány tárgyát."[12]

Az ezt követő évek olyan nagy volumenű művek előkészítését és szellemi megalapozását jelentették, mint a *Bevezetés a filozófiába* (1920) vagy a *Logika. Az igazság elméletének alapvonalai* (1925). A szakirodalom erre az időszakra teszi a Pauler későbbi gondolkodását formáló filozófusok hatásának elmélyülését.

Ugyan Husserl bölcselete már érezteti hatását *Az etikai megismerés természete* című művében is, csak ezután jelenik meg Bernard Bolzano, Franz Brentano és Alexius Meinong recepciója. Paulerre „mély benyomást tettek Bolzanónak a logika depszichologizálása mellett felhozott érvei, és Bolzanóra mint egy olyan filozófiai forradalom elindítójára tekintett, amely Brentanón keresztül Husserl és különösképp Meinong munkásságában ért a tetőpontjára."[13] Mindez, más olvasmányélményekkel egyetemben, átvezeti Paulert korábbi eszmevilágából a logizmus terrénumára. Az ún. osztrák filozófia hatása például olyan naggyá válik, hogy az akár bölcselőnk sajátjának is mondható. A kutatás fókusza a magánvaló igazságok körül rögzül, amelyekhez a tudományok csak a megfelelő alapelvek feltárásával juthatnak. Ezen alapelveket pedig csak a filozófia képes az emberi megismerés felszínére hozni. Mivel az igazságot érvényességnek tételezi, ezért az egyetemes alapelvek, vagy ahogy ő fogalmaz, a „legegyetemesebb határozmányok" csak a logika útján tárhatók fel. Ennek sajátos módszere is van, amelyet ekként a filozófia módszerének nevez ki. Ez volna a redukció metódusa.

A *BEVEZETÉS A FILOZÓFIÁBA*

Mindezek már a Pauler *magnum opus*aként számontartott *Bevezetés a filozófiába*n találnak világos kifejtést. Először is megjegyzendő, hogy a mű több kiadásban is megjelent. Az első és az 1933-ban megjelent harmadik kiadás tartalmát és szellemiségét tekintve is más hangot üt meg. Ez főként Pauler későbbi teizmusával hozható összefüggésbe. Mindazonáltal a logicizmus vagy a mások által logikai platonizmusnak aposztrofált bölcselet megjelenik az első, 1920-as kiadásban is.

A műben Pauler a tudományokat általános és szaktudományokra osztja fel. Utóbbiba sorolja az ún. valóság- és matematikatudományokat, míg az előbbiekbe a filozófiai alaptudományokat. Ebből öt alaptudomány származik: logika, etika, esztétika, metafizika és ideológia.[14] Pauler egyértelműen a logikát tekinti a legfontosabb filozófiai alaptudománynak. Ennek magyarázatát az adja, hogy az összes tudományterület előfeltételezi azt, hogy tevékenysége nem hiábavaló, s ezen tevékenysége során bizonyos igazságokat képes feltárni. A logika viszont nem pusztán a helyes következtetések tudománya, mint a mai szimbolikus logikában, merthogy a logika „feladata abban áll, hogy az igazság általános természetét, vagyis az igazság egyetemes határozmányait, s a gondolkodásunk számára ebből folyó normákat állapítsa meg".[15] A filozófiai alaptudományok általában minden tudomány végső előfeltevéseit kutatják. Ennek általános módszere, azaz magának a filozófiának a módszere a fentebb már szóba hozott redukció, melynek alkalmazása során a gondolkodó az empíriából indul ki. Ezt a Szent Bonaventurától és Sigwarttól átvett kutatási módszert Pauler megkülönbözteti az indukció és a dedukció módszerétől, melyek közül előbbit a valóságtudományok, utóbbit a matematikatudományok sajátos módszereiként jelöli meg. A redukció az adott állítások – melyek akár empíriából fakadó állítások is lehetnek – végső előfeltevéseit kutatja, következményről előzményre haladva; mint írja, „a filozófiai kutatás eljárása minden esetben abban áll, hogy bizonyos tapasztalati

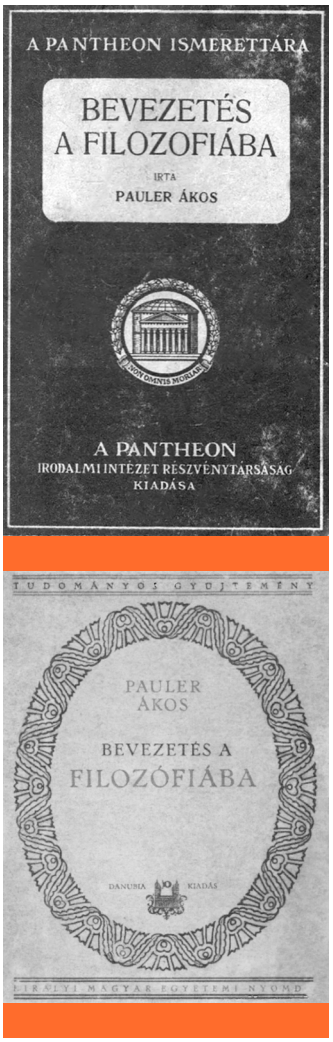
12 Pauler: *Az ethikai megismerés természete. I.m.* 35.
13 Barry Smith: Osztrák és magyar filozófia: Wittgenstein és Pauler logikájáról. *Magyar Filozófiai Szemle*, 1981/1. 11.
14 Pauler: *Bevezetés a filozófiába. I.m.* 9.
15 *Uo.* 6. és 25.

adottságokból visszakövetkeztetünk azon tételre, illetőleg elvekre, amelyek érvényét ez adottságok felteszik."[16] Mindez pedig állítása szerint helytálló azért, mert különbség van az időbeli sorrend és a logikai sorrend között, hiszen ha „időben a filozófiai megismerés a tapasztalással kezdődik is, de logikai sorrend szerint a tapasztalás épül fel a filozófiai megismerésen."[17] A redukció által nyert tételek – az ún. autotetikus tételek – másra már nem támaszkodó tételek. Az efféle tételek képezik az emberi megismerés határát. A logika területén ezek a logikai alapelvek, amelyeket már nem lehet más, őket megelőző tételből igazolni, magától értetődőek, ugyanis bármilyen bizonyítás már eleve feltételezi érvényüket. Ezek a tételek képezik a legbiztosabb alapzatát bármilyen tudomány gondolatépületének, továbbá jellegükből kifolyólag felmerülésük azonos elismertetésükkel.

Három logikai alapelvet azonosít a logika bölcse, melyek közül az első az azonosság elve (*principium identitalis*). Talán művében ez az alapelv kapja a legnagyobb teret, s nem véletlenül. Az azonosság elve, miszerint „minden dolog csak önmagával azonos", magában hordozza Pauler szerint az ellenmondás elvét (*principium contradictions*), valamint a közép kizárásának elvét (*principium exclusi tertii vel medii*) is. Az elégséges ok elvéből (*principium rationis sufficientis*) redukció útján kinyerhető a második logikai alapelv, miszerint minden dolog összefügg minden más dologgal – ez az összefüggés elve (*principium cohaerentiae*). Végre a mindenről és semmiről szóló kijelentés elve (*dictum de omni et nullo*) következik, amely pedig elvezet bennünket a harmadik alapelvhez, vagyis az osztályozás elvéhez (*principium classificationis*), amely kimondja, hogy minden dolog valamely osztály tagja. Mint már említettük, az alapelvek magától értetődőek, nem bizonyíthatóak, érvényességüket az köti meg végleg, hogy puszta tagadásuk már önmagában felteszi érvényességüket. Ezen tagadásból fakadó önellentmondásokat Pauler nagy örömmel konstatálja és mutatja be az olvasó számára, amely újfent aláhúzza az ellenmondás elvét magába foglaló azonosság elvének kiemelkedő szerepét. A logikai alapelvek érvényessége kapcsán kiviláglik azon felismerés is, miszerint minden egyes dolog valamilyen végső előfeltétellel áll szükségszerű kapcsolatban. Ezt a kapcsolatot Pauler a korrelativitás elvének nevezi, amelynek diktátuma a következő: „Nincs relatívum abszolútum nélkül."[18] Ez „nem oly értelemben alapelv, mint a három előbbi, amit eléggé bizonyít, hogy hiszen mindhárom logikai alapelven belül kereshetünk abszolútumot, tudniillik abszolút elemet, abszolút (végső) viszonyt s abszolút (legegyetemesebb) osztályt, világos jeléül annak, hogy a korrelativitás elvének érvénye már benne rejlik a logikai alapelvek mindegyikében s így azokkal nem egyenrangú alapprincípium, hanem azok mindegyikének oly következménye, mely velejár."[19] A korrelativitás elve rokon Arisztotelész végtelen regresszus lehetetlenségének elvével, amely kimondja, hogy minden oknak kell hogy legyen első tagja, azaz „ha nincs első tag, akkor egyáltalában nincsen ok sem".[20]

A logikai alapelvek mibenléte, valamint a belőlük származó korrelativitás elve nem teljesen mentes a problémáktól.[21] Mindazonáltal fontos aláhúznunk, hogy ezen négy elv létjogosultsága aligha korlátozható nála a logikatudomány területére, íme: „Hiszen ez elvek egyúttal a világ struktúráját is visszaadják s így az azt kutató tudomány kutatási területe is természetszerűleg annak megfelelőleg fog tagolódni."[22] Minden tudomány tehát a három logikai alapelvnek és a korrelativitás elvének megfelelő alapproblémával rendelkezik: ezek az alkotóelemek (azonosság elve), a relációk (összefüggés elve), az osztályok (osztályozás elve) és az Abszolútum (korrelativitás elve) problémái.[23]

A logika kifejtését követően Pauler a híres *Bevezetés*ben a többi filozófiai alaptudományt bontja ki. Ezek meglehetően vázlatosra sikeredtek, jóllehet

Pauler Ákos *Bevezetés a filozófiába* című művének első, 1920-as és harmadik kiadása

16 *Uo.* 15–16.
17 *Uo.* 65.
18 *Uo.* 32.
19 *Uo.* 32–33.
20 Arisztotelész: *Metafizika*. ford. Halasy-Nagy József, Dunántúl, Pécs, 1936. 994a
21 Lásd bővebben: Somos: *I.m.* 117–125.
22 Pauler: *Bevezetés a filozófiába*. *I.m.* 36.
23 Lásd bővebben: Pauler Ákos: *Logika. Az igazság elméletének alapvonalai*. Apostol Nyomda, Bp. 1925. 38–45.

terjedelmük is láthatóan széttartó tendenciát mutat. Az etika tizenhét, az esztétika tizenhat, a metafizika huszonnyolc, míg az ideológia harmincnégy oldalt mondhat magáénak. Mindenhol igyekszik a fentebb megismert redukció módszerével eljutni a terület szempontjából releváns „legegyetemesebb határozmányokig". Ugyanakkor, amint fentebb azt is megjegyeztük, minden területet négy problémakörre redukál, így mindenhol kénytelen a határozmányok számát háromban maximalizálni, azzal, hogy mindezek a logika terrénumán feltárt embertől függetlenül érvényes igazsággal, valamint annak végtelen sok tagból álló összefüggő rendszerével állnak megint csak szükségszerű kapcsolatban. Mivel minden tudományterület lényege az igazságok feltárása, ezért előfeltételezik az igazság fogalmát. Mivel Pauler a logikát az igazság természetével foglalkozó tudománynak dezignálta, így a logika a tudományok királynőjévé nemesül nála. A redukcióval feltérképezett tételek megelőző igazságok, azaz olyan elgondolások, amelyek érvényessége nélkül aligha állhatna fenn a kiinduló tétel. Ez afféle „fordított szillogizmus", midőn a konklúzió szükségszerű premisszáit kutatjuk.

Nézzük meg példaként, hogyan igazolja Pauler az esztétika objektív jellegét: „Igaz, hogy az »ízlésről nem lehet vitatkozni«, de az esztétikai megállapítás nem merőben érzelmi visszahatás, hanem ítélet, vagyis valaminek felismerése a tárgyon […] Már azzal elismerjük ezt, hogy vitatkozunk a műalkotás esztétikai értékéről, tehát midőn feltesszük, hogy lehetséges helyes műkritika, mely a tárgy valódi esztétikai értékét állapítja meg a téves véleményekkel szemben."[24] Az esztétika azért tekintendő objektívnak, mert ítéletet mondunk róla, s ítéletet csak objektíve fennálló dolgokról tehetünk. Ezt a tételt azon másik tételből nyerhetjük (vagy inkább találhatjuk igazolhatónak), ami az esztétikához való viszonyulásunkból fakad. Ez a viszonyulás a műkritika, ugyanis a műkritikába bonyolódás Pauler szerint implicit elfogadása azon tételnek, miszerint mondhatunk valamit a tárgy valódi esztétikai értékéről, amely utóbbi valódi, azaz objektíve fennálló, más szóval ítélet tárgya lehet. A műkritika felteszi az ítélettétel érvényét, amely utóbbi felteszi az esztétikai érték objektív jellegét.

AZ UTOLSÓ PÁLYASZAKASZ

Ugyan a *Bevezetés* első, 1920-as kiadását még kevéssé, későbbi munkáit viszont már annál inkább meghatározta életútjának egyik nagy törés-pontja, a trianoni tragédia. A háború és az azt követő megpróbáltatások újra visszavezetik Paulert katolicizmusához. Újra templomba jár, kirugaszkodik az addig megszokott tudományos remetelétből, melyet korábban schopenhaueri-sztoicista meglátásai igazoltak. Naplójában fohászait is feljegyzi, s tevékenysége a puszta tudományból közösségivé terebélyesedik.[25] Arisztokrata szalonokba jár, mint amilyen Zichy Rafaelné [szül. őrgróf Pallavicini Mária, a Magyar Katolikus Nőegyesületek Országos Szövetsége és az Országos Katolikus Nővédő Egyesület elnöke – *A szerk.*] köre, de más közületek érdekében is eljár, részt vesz tevékenységükben. Az 1920-as években egyértelműen az ország első számú filozófusává válik, miután a korábbi generáció vagy elhunyt, vagy politikai okok miatt távozott az országból. Ennek szimbolikus jele, hogy 1920-ban a Magyar Filozófiai Társaság elnökének teszi meg. A kilátástalanság ellenszerét a filozófiában, a vallásban és a közéleti tevékenységben találja meg.

> az ország első számú filozófusa

Utolsó éveiben az önreflektív filozófia szerepe felerősödik és a teizmussal lép termékeny frigyre, mind rövidebb írásaiban, mind rendszeralkotó igénnyel fellépő köteteiben.[26] Előbbi kapcsán említhetőek például a konzervatív *Napkelet*ben írt cikkei: *A modern ember lelke* vagy *A miszticiz-*

24 Pauler: *Bevezetés a filozófiába*. *I.m.* 146.
25 Lásd bővebben: *Pauler Ákos filozófiája*. *I.m.* 215–217.
26 Lásd bővebben: Hoppál Bulcsú: *Pauler Ákos és a katolicizmus szellemisége = Magyar keresztény gondolkodók az Árpád-kortól napjainkig*. Magyarságkutató Intézet, Bp. 2024.

A magyar egyetemek és főiskolák tanárainak pünkösdi találkozója Budapesten 1930-ban, balról az első gróf Klebelsberg Kunó kultuszminiszter, jobbról az első Pauler Ákos egyetemi tanár *(Képes Pesti Hírlap, 1930. június 11. 2. oldal)*

musról című, míg utóbbi közé sorolható a posztumusz kiadott *Metafizika*. A *Metafizikáb*an, mely kéziratos, befejezetlen formában maradt fenn és került sajtó alá tanítványai által, Pauler filozófiája túllép a *Bevezetés*ben megszilárdult tiszta logikán. Filozófiájának elmozdulását jelzi az is, hogy a *Bevezetés* harmadik kiadásában az Abszolútum már nagy kezdőbetűvel írandó, s szerepe egyre központibbá válik.

Míg korábban Arisztotelész és Leibniz hatásáról beszélhetünk nála, most Platón bölcseletét szívja magába. Platón ideatana beférkőzik, majd alapjául kezd szolgálni a kései *Metafizikáb*an foglaltaknak. Ebben Pauler megkülönbözteti az egyes dolgok létezését (egzisztenciális létezés), valamint a dolgokra érvényes igazságok tiszta logikai elemeit, amely utóbbi az érvényesség formájában lép fel. Ez utóbbi a változatlanság jegyét hordozza magán, ezért azt Platón ideáival azonosítja.[27] Így hát „Paulernek a logikumról szóló ontológiáját felfoghatjuk akár az ideák platóni elmélete finomított változatának is. A logizma nem más, mint platóni idea, mely a magánvaló igazságok rendszeréhez kötődik, mint olyan atom, melyből ez a rendszer fölépült. Ahol Platón szinte kizárólag az ideák és a világ közötti vertikális viszonyokkal foglalkozik, Pauler maguknak az ideáknak kölcsönös, horizontális viszonyaira helyezi a fő hangsúlyt."[28] Létezik azonban Paulernél is vertikális viszony, hierarchia, egy legfőbb idea feltételezése – ez lesz az Ősidea. „A végső előfeltevés, mely egyaránt magában foglalja valamennyi létmódnak, tehát a valóságnak s az érvényességnek közös vonásait. Ismerünk-e ily létmódot? Igenis ismerünk: ez az önértékek létmódja […] Ezek felette állnak a valóság és az érvényesség létmódján" – vélekedik. A végső preszuppozíciót ezt követően a Jó ideájában találja meg, „ami mibenléténél fogva előbbrevaló minden más dolognál". Az Abszolútum létmódját is a Jó ideája adja vissza analógiás úton, jóllehet az Abszolútum természetéről végső, biztos ismeretünk nem lehet.

Pauler filozófiája az Abszolútum, Isten szemlélésében ér véget. Fiatalon, mindössze 57 évesen hunyt el, 1933. június 29-én.

27 Pauler Ákos: *Metafizika*. sajtó alá rend. Dékány István, MTA, Bp. 1938. 10.
28 Smith: *I.m.* 15.

Pauler Ákos ábrázolása az 1920-as évek első felében *(Magyarság, 1923. február 25. 5. oldal)*

AZ IGAZSÁG SZOLGÁLATÁBAN

Pauler Ákost elsősorban nem művei, hanem életútja és szemlélete teszi filozófussá. Műveiben a kies tél elől fűtött szobába zárkózó Descartes képe elevenedik meg előttünk, egy kielégíthetetlen tudásvággyal rendelkező kutatóé, aki szilárd alapokat kíván nyújtani a tudományok számára, olyan alapokat, amelyeken majd saját maga építheti fel „gondolatépületének valamennyi szárnyát".[29] S valóban, élete jelentős részét az embertől függetlenül, objektíve fennálló igazság megragadásának vágyában éli. Próbálja ezt módszeresen először a pozitivizmus szellemében megvalósítani, midőn a természettudományok – úgymint a pszichológia és a biológia – legújabb felfedezésein keresztül magyarázza a világot, majd ezen világkép bukását követően teszi ugyanezt a tiszta logika mezején, a logikai alapelvek zászlója alatt. Nem csoda hát, hogy a monumentális rendszeralkotó kívánalmak kellőképpen illeszkedtek Pauler személyiségéhez, de egyúttal szellemi előképeihez is (Arisztotelész, Descartes, Kant, Leibniz).

A rendszerek inherens önámítása, hogy feltárják, de legalábbis képesek leképezni a valóságot. Platón helyesen ismerte fel ezt a problémát, s nem tartotta a *logos*t valamiféle mindent megmagyarázó *organon*nak, jóllehet sokak számára annak tűnhet, így rájuk afféle bűbájként is hat, amit a szofisták megannyiszor ki is használtak (mindez a *Szümposzion*-dialógusból tűnik ki leginkább). A filozófia azonban folyamatos úton levés, és nem mechanisztikus építkezés. A természete a szerelem, a tűz természetével azonos, mivel a világé is az; a filozófia azonosulást kíván meg az egésszel. A filozófia, ami az egészről kíván mondani valamit, nem magyarázható egy-egy dolgon keresztül, legyen az pszichológia, biológia, gazdaságtan vagy logika. Az egész nem oldható fel a résszel. Pauler művei inkább a descartes-i oldal javára döntenék el a vitát, ugyanakkor életútja és utolsó évei inkább Pascalal rokonítják. A világ eseményei, a valóság ébreszti őt fel a logika birodalmából, s irányítja a figyelmét Isten, illetve a maga körüli világ felé. Pascalnak is el kellett ismernie a tudományok előrehaladtát, ugyanakkor azt mindig észben tartotta, hogy a tudományok nem képesek magyarázni az egészet. Pauler a *Bevezetés*ben pozitívan nyilatkozik a filozófia hagyományáról, s annak szakadatlan fonalán helyezi el saját magát is. Mára nyilvánvalóvá vált, hogy ez a hagyomány korántsem mentes a szakadásoktól. Legyen szó az újkori Bacon–Descartes-féle programadásról, vagy a II. világháborút követő, mai napig tartó „multipolarizációról", a filozófia sajátos önreflexióra kénytelen. Arra kényszerül, hogy olyan önmagára vonatkozó alapvető kérdésekre adjon választ, mint hogy mi a filozófia, mi a módszere (ha egyáltalán van egy abszolút módszere), mi a megismerés, van-e annak határa, mi a viszonya más tudományokkal vagy egyáltalán a világgal stb.

Pauler sikerrel talál kapcsolatot az egymással szembeállítható gondolkodók között és fejti ki örökségükből és saját belátásaiból filozófiai rendszerét. Egy olyan rendszer, amely igyekszik a kozmosz legalapvetőbb struktúráinak, jelesül az igazságok természetének működését feltárni, mindenképpen hatalmas intellektuális teljesítmény. Ugyanakkor kérdésként merül fel, különösen Pauler életútját nézve, hogy vajon a filozófia feladata valóban a tudományokat megalapozó, végsőkig kidolgozott magyarázati kataszter felállítása, vagy inkább valami sokkal szerényebb és bizonytalanabb vállalkozásban rejlik. Descartes minden bizonnyal az előbbit, Szókratész az utóbbit helyeselné. Pauler munkái descartes-i úton haladtak, szelleme ugyanakkor vitathatatlanul szókratészi utat járt be. Ennek okán az általa az „igazság kultuszának", a *Metafizika*ban már „az Abszolútum szolgálatának" nevezett küldetését a déloszi istenség hű követőjeként hajtotta végre, tizenéves öneszmélésétől kezdve egészen korai haláláig. ■

Pauler Ákos fontosabb művei

A természetphilosophia fogalmáról és feladatáról. Athenaeum, Bp. 1879.

A positiv paedagogia alapelveiről. Magyar Paedagogia, Bp. 1901.

Az ismeretelméleti kategóriák problémája. MTA, Bp. 1903.

Az ethikai megismerés természete. Franklin Társulat, Bp. 1907.

A logikai alapelvek elméletéhez [székfoglaló] MTA, Bp. 1911.

A fogalom problémája a tiszta logikában. MTA, Bp. 1915.

Bevezetés a filozófiába (1. kiadás) Pantheon Irodalmi Intézet, Bp. 1920. – (4. kiadás) Danubia, Pécs, 1940.

Aristoteles. Pantheon Irodalmi Intézet, Bp. 1922.

Liszt Ferenc gondolatvilága. Bp. 1922.

Művészetfilozófiai írások. Bp. 1922.

A klasszikus műveltség értéke. Bp. 1924.

Logika. Az igazság elméletének alapvonalai. Apostol Nyomda, Bp. 1925.

Anaxagoras istenbizonyítéka. MTA, Bp. 1926.

A modern ember lelke. Bp. 1929.

Metafizika. sajtó alá rend. Dékány István, MTA, Bp. 1938.

Tanulmányok az ideológia köréből. sajtó alá rendezték tanítványai, Magyar Filozófiai Tártsaság, Bp. 1938.

29 Kornis Gyula: *Magyar filozófusok*. Franklin Társulat, Bp. 1930. 95.